

Käännökset antiikin kulttuuriperinnön välittäjinä

H. K. Riikonen

Kuvamme ja tietomme antiikista ovat jatkuvan muutoksen tilassa. Tämän yhtenä hyvin selkeänä indikaattorina toimivat antiikin kirjallisuuden käännökset. Eri aikoina tehdyt käännökset ovat hyvinkin erilaisia. Tämä ei johdu vain kielen muuttumisesta vaan myös erilaisista käännösihanteista ja -periaatteista, erilaisista editointikäytännöistä, erilaisista käännettävien tekstien valintakriteereistä ja lisääntyneestä antiikkia koskevasta tiedosta. Ylimalkaan antiikin käännökset heijastelevat kunkin aikakauden tyylillisiä, moraalisia ja ideologisia ihanteita.

Kääntämisen tutkimus, käännöstiede, on parin viime vuosikymmenen aikana kehittynyt voimakkaasti myös Suomen yliopistoissa. Yhä enemmän on kiinnitetty huomiota myös kääntämisen historiaan, samoin käännöskritiikin historiaan. 1980-luvulla toimi Jyväskylän yliopistossa suomentamisen historian projekti, jonka tuloksena aiheesta ilmestyi useita artikkelikokoelmia. Parhaillaan on suunnitteilla myös laaja suomennoskirjallisuuden historia. On selvää, että tällaisissa yhteyksissä myös antiikin kirjallisuuden käännökset ovat merkittävässä asemassa. Myös yleensä kääntämisen historiaa ja teoreettisia ongelmia käsittelevissä artikkeleissa ja monografioissa on runsaasti esimerkkejä juuri antiikin käännöksistä (ks. esim. *Venuti* 1995; *Robinson* 1997). [1]

Antiikin käännösten tutkiminen ei kuitenkaan ole vain osa käännösten historian tutkimusta, vaan se on merkittävä alue myös kirjallisuushistorian ja kulttuurihistorian kannalta. Tutkimuksessa on luonnollisesti suoritettu paljon yksityiskohtaista kielitieteellistä vertailua alkutekstin ja käännöksen välillä, mutta se ei sellaisenaan ole tässä kohteena vaan tarkoitus on ottaa esille yleisempiä kirjallisuus- ja kulttuurihistoriallisia näkökohtia. Kun puhumme antiikin perinnön välittymisestä ja välittämises-

tä, käännöksillä on kautta aikojen ollut varsin keskeinen asema.

Termiä 'perintö', 'antiikin perintö' käytetään usein melko väljästi ja retorisesti, mutta juuri sen takia se onkin problemaattinen, kuten esimerkiksi Raphael Samuel (1994) ja Patrick Parrinder (1999) ovat osoittaneet. Voidaan puhua sekä kansallisesta perinnöstä että eurooppalaisesta perinnöstä tai antiikin perinnöstä. Näin käytettynä perintö-sanaan liittyy käsitys kulttuuriin sisältyvästä arvosta, jonka pitäisi säilyä ajasta aikaan (*Parrinder* 1999, 268).

Toisaalta antiikin osalta kiinnostavaa on se, että niin kuin missä tahansa konkreettisesti perinnönjaossa, myös antiikin 'perintö' on herättänyt kiistoja. Perinnön arvokin on suorastaan kiistetty. Tämä on tullut esille etenkin suhtautumisessa latinan kieleen. Esimerkiksi Ruotsissa jo 1700-luvulla oli latinan käytöllä omat vastustajansa ja toisaalta viime vuosina on ollut paljonkin kirjoituksia ja tutkimuksia tavallaan latinan käytön negatiivisesta puolesta: latina on sekä sulkenut kulttuuriin sisään että jättänyt toisia sen ulkopuolelle. Vastakkaista kantaa on Suomessa edustanut ennen kaikkea professori Matti Klinge ("Me Euroopan latinakoulujen pojat..."), joka eri yhteyksissä (mm. 1991, 73-76, 268-288; 1999, 8-10) on painottanut latinan ja latinakoulun merkitystä.

Klassisten kielten kulttuurihistoriallista merkitystä ja niiden erilaisia funktioita kouluopetuksen, moraalikasvatuksen, taiteiden ja yhteiskuntaelämän aloilla on viime aikoina muutenkin pohdittu paljon (esim. *Farrell* 2001, *Hanson & Heath* 1999, *Jonsson* 2002, *Kajanto* s.a., *Lindberg* 1993/1997, *Parrinder* 1999, *Waquet* 1998/2001). Esimerkiksi Françoise Waquet (1998, 11) katsoo teoksensa olevan latinan kulttuurihistoria ("une histoire culturelle du latin").

Antiikin kirjallisuudella on ollut jatkuvasti huomattava prestiisi. Aina silloin kun on haluttu saattaa antiikin auktoreita laajemmin

tunnetuiksi, samoin aina silloin, kun on haluttu kehittää omakielistä kirjallisuutta, on käännetty antiikin klassikkoja. Antiikin kirjallisuuden käännöksiä onkin perusteltu sillä, että antiikin teokset ovat ”ylentäväinen ja puhdistava voima”, kuten asian ilmaisi ensimmäinen Aristoteleen runousopin suomentaja J. W. Calamnius 1871. Toisaalta myös silloin kun on haluttu korostaa oman kielen merkitystä, on käännetty antiikin kirjallisuutta tarkoituksena osoittaa, miten oma kieli tarjoaa ilmaisumahdollisuudet myös kirjallisuuden merkittävimpien teosten kääntämiseksi. Antiikin kirjallisuuden kääntäjinä ovat sitä paitsi useassa tapauksessa toimineet aikansa merkittävät kirjailijat.

Keskiajan latinankielisen kulttuurin jälkeen on ollut kolme sellaista aikakautta, jolloin käännökset ovat nousseet korostetusti esille ja jolloin myös antiikin kirjallisuuden käännökset ovat olleet erityisen keskeisessä asemassa. Näitä ovat renessanssi, 1700- ja 1800-lukujen vaihe ja oma aikamme. Seuraavassa luonnehditaan aluksi näitä kausia, minkä jälkeen tuodaan esille eräitä yleisempiä näkökohtia. Lopuksi tarkastellaan esimerkinomaisesti Pentti Saarikosken käännöstoimintaa.

Renessanssihumanistit kääntäjinä

Renessanssin merkitys käännösten kannalta tuli esille monella tasolla. Antiikin teoksista oli tehty kansankielisiä versioita tietysti keskiajallakin, mutta, kuten jo R. R. Bolgar aikoinaan (1954, 319-320) totesi, renessanssin ajalla kääntäjien suhde työhönsä oli toinen: he olivat tietoisia sekä käännöstyöltä vaadittavasta tarkkuudesta että käännettävän kirjailijan taiteellisen ominaislaadun tavoittamisesta. Renessanssihumanistit olivat myös kiinnostuneita kääntämisestä teoreettisemmassakin mielessä ja julkaisivat asiaa koskevia kirjoituksia. Näitä oli ennen kaikkea Etienne Dolet’n tutkielma *La manière de bien traduire d’une langue en autre* (1540) (Dolet itse käänsi mm. Platonin ja käännöstyönsä takia joutui harhaopista syytettynä roviolle). Käännöstyön merkitystä renessanssin aikana osoittaa sekin, että *Don Quijoten* toisessa osassa on kuuluisa kääntämistä koskeva vertaus: käännöksiä verrataan flaamilaisiin kankaisiin.

Eriytyisen merkityksellistä tietysti oli, että kirjapainotaidon keksimisen jälkeen antiikin tekstien levittäminen sai uudet mittasuhteet. Kreikan taidon lisääntyminen 1300-luvun lopulta alkaen ja sitä myöten koko kreikankielisen kirjallisuus-

den uudelleen löytäminen laajensi olennaisesti kuvaa antiikista. Jo 1359 Boccaccio ja Petrarca olivat keskustelleet mahdollisuudesta saada Homeros-käännös humanisti Leonzio Pilatolta. Oleskellessaan Firenzessä 1360-luvun alussa Pilato tekikin – tosin kömpelökhön, sanatarkan – latinankielisen käännöksen, jota Petrarca viimeisinä vuosinaan huolellisesti tutki. Pilaton käännöstoimintaa, johon kuului muitakin teoksia, hyödynsi myös Boccaccio. Pilatolle onkin annettava kunnia kreikan opintojen alulle panemisesta eikä 1390-luvulla opettaneelle Manuel Khrysolorakselle, jonka nimi on tässä yhteydessä usein mainittu. (Ks. lähemmin *Wilson* 1992, 2-7; vrt. *Grafton & Jardine* 1986, 99-100.)

Renessanssin aikana kreikkalaisia tekstejä käännettiin sekä latinaksi koko oppineen maailman käyttöön että myös kansankielille. Kansankielisistä antiikin käännöksistä puolestaan tuli Raamatun käännösten ohella erikielisten kirjallisuuksien klassikkoja. Käännösten painopiste oli – tietenkin huomattavasti yleistäen – epiikassa, filosofiassa ja historiankirjoituksessa. Näin ollen käännettiin Vergiliusta kansankielille, mutta keskiajan kirjallisuutta hallinneen latinankielisen Vergiliuksen rinnalle tuli myös kreikankielinen Homeros. Merkittävistä kansankielisistä Homeros-käännöksistä tunnetuimpia olivat Shakespearen aikalaisen George Chapmanin englanninnokset (*Ilias* 1611, *Odysseia* 1616).

Filosofian alalla tärkeä oli ennen kaikkea Medicien akatemiassa Firenzessä toimineen Marsilio Ficinin latinankielinen Platon-käännös (1477/1482), joka käsitti filosofin koko tuotannon. Renessanssin eräs keskeinen tekijä oli juuri lisääntynyt kiinnostus platonismiin ja uusplatonismiin, puhumattakaan niistä monista yksittäisistä ideoista, joita Platonin teokset tarjosivat niin filosofeille kuin kirjailijoillekin.

Historiallisen ja biografisen kirjallisuuden alalla merkittävä oli humanisti Lorenzo Vallan paavi Nikolaus V:n toimeksiannosta tekemä Thukydideen *Peloponnesolaissodan historian* latinankielinen käännös (1452) [2]. Laajemman lukijakunnan kannalta keskeisiksi muodostuivat Jacques Amyot’n ranskan-kielinen Plutarkhos-käännös (elämäkerrat 1559, *Moralia* 1572) ja biografioiden käännökseen pohjautuva Sir Thomas Northin englantilainen käännös (1579). Etenkin ne kirjailijat, joilla ei ollut kreikan kielen taitoa tai jotka osasivat sitä vain vähän, hyötyivät näistä käännöksistä. Niinpä Montaigne aloitti erään esseensä ylistämällä Amyot’n käännöstä, josta hän sattuvasti totesi:

”Me oppimattomat olisimme hukassa, jos tuo kirja ei olisi nostanut meitä ylös loasta: kiitos olkoon sen, uskallamme tällä hetkellä sekä puhua että kirjoittaa; sen avulla naisetkin pystyvät mestaroimaan koulunopettajia; se on meidän jokapäiväinen käsikirjamme.” (Montaigne 1990, 119-120; suom. Edwin Hagfors [3].)

Montaigne – kuten J. W. Calamnius paljon myöhemmin – viittaa siis antiikin kirjallisuuden kohottavaan vaikutukseen.

Tunnettua on tietysti myös se, että Plutarkhoksen lukijoihin kuului Montaignen ohella Shakespeare, joka sai kreikkalaiselta biografilta aineistoa antiikkiaiheisiin näytelmiinsä.

Reenessanssin aikaisella käännöstoiminnalla oli kuitenkin omat rajoituksensa. Esimerkiksi kreikkalaisen draamakirjallisuuden käännöksillä ei vielä ollut lainkaan sellaista merkittävää asemaa kuin niillä myöhemmin oli. Sen sijaan roomalaisen filosofin Senecan tragediat saavuttivat myös käännöksinä huomattavaa suosiota, ja juuri Senecan synkillä näytelmillä oli suosiota esimerkiksi Englannissa, jossa ne merkittävästi vaikuttivat Shakespearen ja hänen aikaistensa tuotantoon, etenkin ns. kostotragediaa edustaviin teoksiin.

Antiikin käännösten merkitys renessanssiaikana lisääntyi vielä sen kautta, että kyseessä oli kansankielten kirjakieleksi kehittymisen aika, jolloin myös esimerkiksi lähtökielen sanasto, idiomit ja lauserakenteet vaikuttivat kohdekieleen. Tässä uudessa tilanteessa kääntäjät olivat paitsi vanhan välittäjiä myös uuden luoja ja kokeilijoita. Kun kyseessä oli kokeilu, käännökset saattoivat olla innovatiivisia ja tarjota uusia ideoita kirjallisuudelle, mutta aina tulokset eivät välttämättä olleet onnistuneita. Suorastaan varoittavana esimerkkinä on mainittu Richard Stanyhurstin käännös *Aeneiksen* neljästä ensimmäisestä laulusta (1582) – onpa sitä joskus kutsuttu suorastaan huonoimmaksi koskaan tehdyksi käännökseksi (*Highet* 1957, 116). Toisaalta filologiset menetelmät eivät tietenkään vielä olleet saavuttaneet myöhempiä standardeja. Renessanssihumanistit julkaisivat tekstieditioita kylläkin paljon ja nopeasti: 1400-luvulla erityisen uuttera oli Vatikaanin kirjastonhoitaja Giovanni Andrea de Bussi (Johannes Andreas de Buxis), mutta tämä tapahtui laadun kustannuksella: ”No man of mortal parentage could have ‘edited’ this prodigious volume of texts in any sense that the word may respectably bear,” toteaa E. J. Kenney (1974, 12-13) [4].

Virheiden ohella editiot saattoivat sisältää kestävämmiksi osoittautuneita ratkaisuja. Kun

esimerkiksi Pindaroksen runojen metrisestä rakenteesta ei ollut luotettavaa tietoa, runot voitiin julkaista esimerkiksi yksi tai kaksi sanaa sisältävinä säkeinä. Tämä – eräänlainen väärinkäsitys – vaikutti muodin tavoin. Kirjoitettiin uusia pitkiä runoja juuri tämän mallin mukaan. Vastaavasti myös käännökset ovat sidoksissa yleisiin editointikäytäntöihin, jotka ovat vaihdelleet eri aikoina. Renessanssinaikainen kokeilevuus ilmeni myös siinä, että antiikin alkuperäisten runomittojen tilalle otettiin uusia mittoja.

Goethen aikakausi ja käännöskritiikki

1700- ja 1800-lukujen vaihde, Saksassa Goethen aikakausi, *Goethezeit*, oli huomattavan innokkaan käännöstoiminnan aikaa. Antiikin käännösten tarkasteleminen on tietysti suhteutettava kääntämisen yleiseen tilanteeseen kunakin aikana. Niinpä Goethen aikana oli yhtä lailla kysymys antiikin teosten kuin myös yleensä maailmankirjallisuuden klassikkojen kääntämisestä. Kaikesta tästä antaa havainnollisen kuvan vuonna 1982 ilmestynyt Saksan kirjallisuusarkiston massiivinen näyttelyluettelo, jolla sattuvasti on otsikkona *Weltliteratur. Die Lust am Übersetzen im Jahrhundert Goethes*.

Tuolloin oli kyseessä aika, jolloin oli jo erilaisia kääntäjätyyppejä. Merkitykselliseksi osoittautui varsinkin kirjailija-kääntäjän tyyppi, joka hallitsi aikansa akateemisen oppineisuuden (*Weltliteratur* 1982, 54-55). Kyseessä olivat monessa tapauksessa kirjailijat, joilla oman kirjallisen tuotannon ohella oli myös laaja käännöstuotanto. Tunnetuimpia esimerkkejä ovat J. H. Voss vanhemman, ”heksametrin toisen keksijän”, Vergilius (1799) ja Homeros (1781/1802), Karl Wilhelm Rammlerin Horatiuksen oodien käännös (1800) ja Christoph Martin Wielandin kääntämät Horatiuksen epistulat (1782) ja satiirit (1794). Tällöin ei tyydytty pelkkiin käännöksiin vaan julkaisut varustettiin myös selityksillä ja kommentaareilla. Samassa niteessä saattoi olla sekä proosa- että runokäännös. Käännöskien lisääntyminen mahdollisti myös niiden vertailun.

Goethen aikakaudella voidaan syvemmissä mielessä puhua myös käännöskritiikistä. Goethe itse työskenteli kääntämisen problematiikan kanssa oikeastaan koko ikänsä ja tähän toimintaan sisältyi myös antiikin kirjallisuuden kääntämistä (*Steiner* 1992, 270-273; *Robinson* 1997, 221-225). Tunnettu on Goethen näkemys kahdesta erilaisesta käännösperiaatteesta. Ensimmäisen periaatteen mukaan vieraskielinen kirjailija esi-

tetään sellaisena, että me voimme pitää häntä omanamme, kun taas toinen periaate vaatii, että me lukijoina ikään kuin antaudumme vieraalle ja vieraan olosuhteisiin, kielitapaan ja ominaisuuksiin:

”Es gibt zwei Übersetzungsmaximen: die eine verlangt, dass der Autor einer fremden Nation zu uns herüber gebracht werde, dergestalt, dass wir ihn als den Unsrigen! ansehen können; die andere hingegen macht an uns die Forderung, dass wir uns zu dem Fremden hinüber begeben und uns in seine Zustände, seine Sprachweise, seine Eigenheiten finden sollen. Die Vorzüge von beiden sind durch musterhafte Beispiele allen gebildeten Menschen genugsam bekannt.” (Wellliteratur 1982, 270, vrt. Steiner 1992, 271.)

Goethe katsoi samalla, että tunnettu Shakespeare ja Horatiuksen kääntäjä Wieland edusti eräänlaista keskitietä näiden periaatteiden välillä. Goethe otti kantaa myös runomittaiseen ja suorasanaiseen kääntämiseen. Hieman yllättävästi hän *Tarua ja totta* -teoksessaan suositteli suorasanaista kääntämistä:

”Minä kunnioitan rytmiä samoin kuin lopuspuintuakin, jonka avulla runous vasta runoudeksi tulee, mutta varsinaista syvästi ja perusteellisesti vaikuttavaa, todella kehittävää ja edistävää on se, mitä runoilijan teoksista jää jäljelle, kun ne muutetaan suorasanaiseen muotoon. Silloin jää puhdas, täysi merkitsevä sisällitys, jota loistelias ulkomuoto monesti uskottelee teoksessa olevan, vaikka ei olekaan niin laita, samoin kuin se toisella kertaa voi peittää todella olemassa olevaa.” (Goethe 1965, 380-381, suom. J. A. Hollo.)

Goethe ehdottikin, että Homeros olisi aluksi käännettävä suorasanaiseen muotoon. Hän painotti myös – *Raamatun* käännökseen viitaten – koruttoman käännökseen ansioita. Goethen toteamukset ovat monessa suhteessa mielenkiintoisia, ei vähiten siksi, että kiistat proosamuotoisen ja runomittaisen käännökseen välillä ovat antiikin kirjallisuuden kohdalla olleet yleisiä. Tässä voidaan ajatella myös Suomen tilannetta. Suomessahan Otto Manninen käänsi Homeroksen sekä mitallisesti että myös hyvin ”koristeellisesti”. Vasta myöhemmin saatiin Saarikosken karumpi ja yksinkertaisempi versio. Voi vain kysyä, minkälaisen suunnan antiikin vastaanotto olisi saanut, jos olisikin menetelty Goethen ohjeen mukaan päinvastoin.

Mutta kääntäminen oli Goethen aikakaudella yhteydessä myös kieltä koskevaan problematiikkaan ja kielifilosofisiin pohdintoihin. Myös tässä mielessä tehdyt käännökset ovat usein mielenkiintoisia, vaikka ne monesti onkin monesti katsottu vain kuriositeeteiksi tai omituisiksi epäonnistumisiksi. Näissäkin tapauksissa kyse on usein ollut juuri antiikin kirjallisuuden teoksista. Tunnetuin esimerkki tässä yhteydessä on runoilija Friedrich Hölderlin. Hänen käänöksensä Sofokleen *Antigonesta* ja *Kuningas Oidipuksesta* olivat yleisen pilkan kohteena oman aikansa ammattimaisempien kääntäjien keskuudessa (Steiner 1992, 344; *Weltliteratur* 1982, 328-330), mutta nykyään niistä on löydetty monenlaisia kielifilosofisesti kiinnostavia aspekteja. George Steinerin (1992, 340-341) esittämän arvion mukaan Hölderlinin Pindaros- ja Sofokleen käännökset pakottavat kokemaan kielellisen ilmaisun rajat samoin kuin kielten väliset rajat, jotka ovat esteenä inhimilliselle ymmärrykselle; Hölderlinin käänöksissä tämä tapahtuu tavalla, johon vain suuri runoilija pystyy. Voidaan myös ajatella, että Hölderlinin etsi antiikista ei suinkaan omaa, vaan jotakin perustavanlaatuista vierautta, kuten vuonna 2001 ilmestyneestä Esa Kirkkopellon toimittamasta Hölderlin-niteestä *Huomautuksia Sofokleen kääntämisestä* ilmenee.

Suomessa seurattiin Porthanin aikana 1700-luvun lopulla Turun vanhan akatemian piirissä varsin vilkkaasti oman ajan mannermaista keskustelua kääntäminen mukaan lukien. Porthan oli itsekkin kiinnostunut kääntämisestä. Hän käänsi ruotsiksi näytteitä antiikin kirjallisuudesta *Åbo Tidningar* -lehteen. Silti hän epäilemättä painotti alkukielisten teosten lukemisen merkitystä. Sitä osoittaa hänen johdollaan kirjoitettu Carl Fredrik Johnssonin väitöskirja kreikkalaisten ja roomalaisten teosten kääntämisestä kansankielelle (1786). Siinä todetaan, miten häpeällistä on, jos humanisti joutuu turvautumaan käännöksiin. Samalla väitöskirja oli maltillinen latinaa puolustava puheenvuoro siinä laajassa keskustelussa, jota Ruotsissa käytiin 1700-luvun jälkipuoliskolla ja jossa esitettiin hyvinkin kärjekkäitä puheenvuoroja latinaa vastaan (ks. *Kajanto* s.a., 241-249; *Tengström* 1973, 73-79).

1900-luku: yhteys maan kirjallisen tason ja antiikin käännösten välillä?

Kolmas aikakausi, joka tässä yhteydessä voidaan ottaa esille, on koko ensimmäisen maailmansodan jälkeinen aika. Tälle ajalle on ollut ominaista

klassisten kielten kouluopetuksen ja myös yliopisto-opetuksen jatkuva vähentyminen, toisaalta samaan aikaan jatkunut antiikintutkimuksen kasvu ja professionalistuminen. Viimeksi mainitun tekijän seurauksena antiikintutkijoiden yhteiskunnallinen tai pikemminkin kulttuurinen vaikuttavuus on vähentynyt; onpa professori Matti Klinge (1999, 116) puhunut ”synkkäilmeisten piirtokirjoituskoulukunnan jäsenistä”. Samaan aikaan on uusia tekstejä löydetty papyrusmateriaalin joukosta, mikä on kirjallisuuden alalla muuttanut ja laajentanut tietojamme varsinkin kreikkalaisesta lyriikasta.

Tällaisessa tilanteessa käännösten merkitys on entisestään kasvanut. Epäilemättä samalla käännösten määrä on kasvanut, mutta yhtä tärkeää on 1900-luvun käännöstapojen pluralismi ja myös eri asteisten sovitusten lisääntyminen. Huomiota ovat herättäneet esimerkiksi Ezra Poundin Propertius-mukaemat ja eräät hänen epigrammi-käännöksensä. Sapfon erään fragmentin käännöksen hän julkaisi omana runonaan otsikolla ”Papyrus”. Teksti on paitsi Sapfon käännös, myös papyrus-fragmentin imitaatio ja kokonaisuutena niin ollen muutakin kuin Sapfon runo.

1900-luvun suurimpia yksittäisen henkilön käännöshankkeita antiikin kirjallisuuden osalta on ollut Stephen MacKennen Plotinos-käännös (1917–1932), jonka George Steiner on tunnetussa kääntämistä käsittelevässä teoksessaan *After Babel* erityisesti nostanut esille. Steinerin (1992, 281) mukaan siinä on kyseessä ”one of the masterpieces of modern English prose and formal sensibility”. Jälkimaailmalle säilynyt käännöstä valaiseva MacKennen päiväkirja ja kirjeenvaihto merkittävän antiikintutkijan E. R. Doddsin kanssa on myös julkaistu (Steiner 1992, 282–283). [5]

Käännösten hallitsevasta asemasta 1900-luvun antiikkireseptiossa on yhtenä osoituksena se, että 1994 ilmestyneessä teoksessaan *The Western Canon* Harold Bloom luettelee kaanonin laskemistaan teoksista antiikin teosten osalta juuri niiden käännöksiä. Hänen erityisiä suosikkejaan ovat Richard Lattimoren [6] ja Robert Fitzgeraldin käännökset, mutta mukana on myös klassisia käännöksiä, kuten John Drydenin käännökset Plutarkhoksen elämäkertoista ja Vergiliuksen Bucolicasta ja Georgicasta.

Vanhoilla patinoituneilla käännöksillä voi olla oma viehättävyytensä, kuten 1950-luvulla ilmestynyt Kalle Soraisen valikoima Plutarkhoksen elämäkertoista osoittaa. Tällaisia käännöksiä luettaessa antiikin tekstiin on jo suodattanut muitakin kerroksia. Tällainen patina käännök-

seen tulee vain ajan myötä. Kääntäjän ihanne se sen sijaan tuskin voi olla. Kääntäjän on käytettävä oman aikansa tyyliä ja kieltä. ”Plato was modern to Plato,” kuten Steiner (1992, 282) muistuttaa Stephen MacKennen todenneen. Tietenkään ei ole puuttunut käännöksiä, joissa tarkoituksellisesti on käytetty arkaisoivaa tyyliä. Niin antiikin teoksia kuin esimerkiksi Dantea on käännetty keskiaikaisia kielimuotoja käyttäen (näistä käännöksistä ja niiden ongelmista ks. Steiner 1992, 353–360). [7]

Eräissä tapauksissa joutuu ajattelemaan, että vallitsisi eräänlainen yhteys maan kirjallisen tason ja antiikkikäännösten välillä. Merkille pantavaa esimerkiksi on, miten Irlannin korkeatasoisen runouden rinnalla kulkee voimakas antiikin käännösten traditio: W. B. Yeats käänsi Sofokleen *Oidipuksen*, Brendan Kennelly ja Tom Paulin ovat kääntäneet Sofokleen *Antigoneen*, Seamus Heaney saman kirjailijan *Filoketeen* ja Paul Muldoon Aristofaneen *Linnut* [8]. Kaikki nämä suuret runoilijat saattoi Edna Longley mainita *The Times Literary Supplementin* (13.12.2002) artikkelissaan, jossa kerrottiin, miten Belfastin yliopiston (Queen’s University) klassisten kielten laitos (Classics Department) oli päätetty sulkea.

Kääntäjiä, julkaisukanavia, käännöskritiikkiä

Antiikin käännöksiä tutkittaessa on otettava huomioon ensinnäkin kääntäjien valinnat ja valinnoissa ilmenevät yleiset tendenssit. Eri aikoina on huomio voinut kiinnittyä hyvinkin erilaisiin teksteihin, jolloin toiset teokset ovat nousseet kirjalliseen kaanoniin, toiset taas jääneet marginaaliseen asemaan – tullakseen ehkä myöhemmin suuremman mielenkiinnon kohteeksi. Suosion ja painotusten vaihtelut antiikin eri teosten kohdalla, olipa kysymyksessä koulussa luettavat tekstit tai laajemmalle yleisölle tarkoitettut käännökset, ovat keskeinen tutkimuskohde yleensä antiikin reseption kohdalla.

Toinen huomionarvoinen seikka on se, että jos esimerkiksi seurataan jonkin keskeisen antiikin teoksen eri käännöksiä pitkän ajanjakson kuluessa, nuo esimerkit osoittavat selvästi, miten eri lailla antiikkia on tulkittu. Tämä tulee esille myös siinä, että me puhumme tavallisesti sen ja sen henkilön käännöksestä; näin ollen puhumme esimerkiksi Alexander Popen Homeroksesta, Vossin Homeroksesta tai Mannisen Homeroksesta. Mutta vaikka puhummekin aiheellisesti yhden

henkilön merkittävästä saavutuksesta, on kuitenkin muistettava, että hän on tavallisesti toiminut yleisempien tendenssien vallitessa ja niiden vaikutuksen alaisena. Tutkittuaan Homeroksen *Iliaan* viittä eri käännöstä eri ajoilta John Frow (1986, 172-182) on puhunut suorastaan viidestä eri Homeroksesta. Hänen listassaan on vielä joukko muitakin käännöksiä, joihin hän viittaa. Näissä käännöksissä on sovellettu hyvinkin erilaisia ratkaisuja, jotka liittävät käännöksen oman aikansa kulttuuriin, ideologiaan ja kirjallisiin ja tyyllisiin konventioihin. [9]

Suomalaisen käännöskirjallisuuden kohdalla on vain rajalliset mahdollisuudet seurata pitempää kehityskulkua ja verrata saman teoksen erilaisia käännöksiä. Joitain kiinnostavia esimerkkejä toki on. Emme esimerkiksi voisi ajatella Mannisen Homerosta ottamatta huomioon tilannetta, jossa se tehtiin. Kyseessä oli osa kansallista projektia, jolloin tärkeäksi koettiin maailmankirjallisuuden merkkiteosten saattaminen suomen kielelle. Tällöin myös oli aiheellista hyödyntää suomalaisen kansanrunouden ja *Kalevalan* tarjoamia mahdollisuuksia. Kun Pentti Saarikoski puolestaan käänsi *Odyssiän* 1970-luvun alussa, tarvittiin vastapainoa Mannisen käännökselle kaikkea uutta vaativassa tilanteessa. Kiinnostavaa on, että 1990-luvun lopulla on taas elvytetty heksametrikääntämistä.

Oma merkityksensä on sillä, minkä julkaisukanavan kautta antiikin kirjallisuutta on välitetty. Tässä voidaan ottaa esille vain yksi esimerkki, joskin siitä avautuu myös eräs toinen näkökulma. Antiikin kirjallisuutta on levitetty usein sarjoissa. Kyseessä ovat voineet olla alkukieliset tekstijulkaisut tieteellisiä tarkoituksia varten, kuten esimerkiksi saksalainen *Teubner*-sarja. Huomattavan tärkeitä ovat kuitenkin olleet kaksikieliset sarjat, kuten ranskalainen *Budé*-sarja, englantilainen *Loeb*-sarja ja saksalainen Heimeran Verlagin sarja. Suomessakin on jossain määrin ilmestynyt kaksikielisiä julkaisuja, mutta pääsääntöisesti kyseessä ovat olleet pelkät käännökset. Vuosikymmenien aikana ilmestyneet sarjat ovat olleet jossain määrin ongelmallisia uusintapainosten käytön takia. *Loeb*-sarjassa on tyydytty ottamaan uusia painoksia 1900-luvun alussa tehdystä käännöksistä, jotka ovat epätasaisia ja edustavat aikansa viktoriaanisista ihanteita. Onneksi siihen on tullut myös uusia käännöksiä. Sarjoissa on jopa harjoitettu sensurointia, esimerkiksi *Loeb*-sarjassa on eräitä sopimattomiksi katsottuja eroottisia runoja käännetty englannin sijasta latinaksi. Vanha *ad usum Delphini* -periaate, tekstien julkaiseminen

sensuroituina kasvatuksellisia tarkoituksia silmällä pitäen, on jatkunut aina silloin tällöin.

Vanhentuneiden tai muuten heikkojen käännösten kohdalla kannattaa muistaa myös se, että ne ovat voineet herättää arvostelua ja antaneet aiheen parodiointiin. Gilbert Highet (1957, 470) on maininnut tästä maininnut esimerkkinä englantilaisen *Bohn*-sarjan, josta Rudyard Kipling ja Robert Graves laativat parodian *Horace's Fifth Book of Odes*. Suomesta voidaan mainita 1800-luvulta professori A. G. Sjöströmin ruotsinokset kreikkalaisista tragedioista, jotka olivat ylioppilaiden pilkan kohteena (Sjöströmillä oli toki ansiokkaampiakin käännöksiä: hän käänsi esimerkiksi laajan valikoiman Kreikkalaisen antologian epigrammeja).

Käännökset ovat siis omalta osaltaan voineet herättää myös antiikin kirjallisuuden arvostelua ja epäkunnioittavaa suhtautumista antiikkiin. Kun puhumme ns. antiikin vaikutuksesta tai antiikin perinnöstä, joudumme ottamaan huomioon myös antiikin kulttuurin, kielten ja kirjallisuuden kokeman vastustuksen. Myös käännöksillä on oma osuutensa tässä prosessissa. Tietysti on otettava huomioon myös se käännöksiä koskeva keskustelu ja kritiikki, joka ei ole sisältänyt negatiivista suhtautumista itse antiikkiin. Suomessa tällaista keskustelua edustavat J. A. Hollon ja Edwin Linkomiehen toisistaan poikkeavat mielipiteet Mannisen Homeros-käännöksistä.

Tapaus Saarikoski

Erityisen kiinnostavia ovat kuitenkin epäortodoksiset käännökset nimenomaan sen takia että niillä on ollut läheinen yhteys myös kääntäjänsä omaan kaunokirjalliseen tuotantoon tai ovat siten muuten vaikuttaneet kirjallisessa miljöössä. Hyvin monitahoinen tapaus tässä suhteessa on Pentti Saarikoski (ks. myös *Riikonen* 2002a). Hänen käännöstoimintansa lähtökohtia on se, että hän oli oppinut latinaa ja kreikkaa jo koulussa ja jatkoi jonkin verran niiden opiskelua myös yliopistossa. Toisaalta hän oli perehtynyt moderniin amerikkalaiseen runouteen ja pannut merkille siellä esiintyneen vapaan ja epäortodoksisen suhtautumisen antiikin runouteen. Yksi tällainen modernistirunoilija, joka myös käänsi antiikkia, oli Ezra Pound, runoilija joka Saarikoskelle oli T. S. Eliotia läheisempi.

Saarikosken käännökset antiikin kirjallisuudesta edustavat erilaisia mutta valitettavasti myös eri tasoisia suorituksia. Eräissä tapauksissa

hän käänsi varsin suorasanaisesti ja uskollisesti – vaikka ei suinkaan virheettömästi. Esimerkin tästä tarjoaa nuoruuden aikana käännetty Ksenofon (1960). Tähän menetelmään Saarikoski palasi myöhemmissä Platon-käännöksissään, jotka liittyivät Platonin laajaan, usean henkilön suomenosprojektiin. Toiseksi mukana oli merkittäviä uudelleen tulkintoja kuten Homeroksen *Odyseeia* (1972) ja valitettavasti kesken jäänyt *Iliaan* käännös, jotka asettuvat Otto Mannisen merkittävää suoritusta vastaan. *Odyseeian* suomennosta haistaa kuitenkin epäonnistunut edition valinta (ks. Riikonen 2002b). Varsin poikkeuksellisen voidaan yleismaailmallisestikin pitää sitä, että Saarikoski suomensi kolme keskeistä eurooppalaista odyseeiaa, Homeroksen *Odyseeian*, Joycen *Ulyssesksen* ja Ibsenin *Peer Gyntin*.

Saarikosken merkittävien runokäännösten ryhmään voidaan lukea myös Pindaroksen ensimmäisen Olympia-runon suomennos sekä Sapfo- ja Catullus-suomennokset (paria varhaista suomennosta lukuun ottamatta). Oman ryhmänsä muodostavat lähinnä sovitelmina pidettävät käännökset, joissa Saarikoski on tehnyt modernia runoutta, esimerkiksi Euripideen *Herakles* (1967), joka, samoin kuin eräät muut Saarikosken käännökset, oli alunperin tehty teatteriesitystä varten. Kreikkalaisen antologian (*Anthologia Graeca*) epigrammien käännöksissä, jotka Saarikoski julkaisi kokoelmana *Jalkapolku* (1977), on monessa suhteessa nähtävissä eräänlainen suomentajan pukinsorkka.

Saarikosken oma runous oli läheisessä yhteydessä hänen omaan käännöstoimintaansa. Esimerkiksi *Tiarnia*-sarjassa on viittauksia hänen kääntämiensä antiikin kirjailijoiden teoksiin.

Toisaalta Saarikosken käännöstoiminnalla antiikin kirjallisuuden osalta oli eräs yleisempi merkitys. Hän epäilemättä piti omalta osaltaan käännöksillään – varsinkin kun hän oli tunnettu julkisuuden hahmo – yllä tietoisuutta antiikin kirjallisuudesta ja sen merkityksestä 1950-luvun lopulta 1980-luvun alkuun, ts. aikana, jolloin antiikin käännöksiä ja klassisista kielistä kääntäviä oli hyvin vähän.

Eräs ilahduttavimpia ilmiöitä viime vuosilta on se, että latinan- ja kreikankielisten teosten suomennosten määrä on lisääntynyt ja myös kääntäjiä on entistä useampia. Vähitellen aletaan olla siinä tilanteessa, että eräistä keskeisistä antiikin klassikoista on useampia, ehkäpä keskenäänkin kilpailevia käännöksiä. Sitä paitsi myös käännettujen tekstien valikoima on monipuolistunut, vaikka toisaalta eräät aivan keskeiset auktorit ovat joitain näytteitä lukuun ottamatta edelleen

kääntämättä. On kiinnostavaa, että samanlainen tendenssi on ollut havaittavissa myös Ruotsissa, jossa niin ikään on ilmestynyt merkittäviä uusia käännöksiä.

Pysyvyyttä ja muutoksia

Yhteenvedona otsikko ”Pysyvyttä ja muutoksia” on tavallaan paradoksaalinen. Pysyvyydestä kysymys on ollut siinä mielessä, että antiikki ja sen perintö on aina ollut läsnä länsimaaisessa kulttuurissa. Toisaalta kuitenkin jokainen, joka tutkii sitä, miten tuo perintö on läsnä kulttuurissa, huomaa jatkuvan muutosprosessin. Useista eri tekijöistä johtuen kuvamme ja tietomme antiikista ovat jatkuvan muutoksen tilassa. Tämän yhtenä hyvin selkeänä indikaattorina toimivat antiikin kirjallisuuden käännökset. Eri aikoina tehdyt käännökset ovat hyvinkin erilaisia. Tämä ei johdu vain kielen muuttumisesta vaan myös erilaisista käännösihanteista ja -periaatteista, erilaisista editointikäytänteistä, erilaisista käännettävien tekstien valintakriteereistä ja lisääntyneestä antiikkia koskevasta tiedosta. Ylimalkaan antiikin(kin) käännökset heijastelevat kunkin aikakauden tyyllisiä, moraalisia ja ideologisia ihanteita.

VIITTEET

- [1] Antiikin kirjallisuuden suomennoksista ks. myös esimerkit ja bibliografia teoksessa *Kaimio-Oksala-Riikonen* 1998.
- [2] Tässä yhteydessä ei ole mahdollista lähemmin käsitellä alunperin kansankielellä kirjoitettujen teosten latinalaisia käännöksiä. Kun latina oli vielä 1600-luvulla ja 1700-luvun alkupuolella keskeinen oppineisuuden kieli, tärkeitä kansankielellä kirjoitettuja teoksia käännettiin paljon latinaksi; ks. lähemmin *Waquet* 1998, 106-110/2001, 84-88 (*Waquet*’n yhtenä esimerkkinä on Descartesin *Passions de l’âme*-teoksen latinannos, jonka nimiölehdellä sanottiin, että teos oli käännetty latinaksi ulkomaalaisia varten).
- [3] Hagforsin alunperin 1922 ilmestyneessä Montaigne-suomennoksessa on kyseisestä esseestä mukana vain Amyot’ta käsittelevä alku. Esseen jatkossa käsitellään Plutarkhoksen eräs esimerkki lähtökohtana uteliaisuutta ja asioiden lykkäämistä.
- [4] Nopeus ja huolimattomuus häirtasivat myös humanistien muuta julkaisutoimintaa. Siihen oli syynä esimerkiksi pelko siitä, että joku toinen julkaisisi luennolla esitetyt

ideat. Humanistien keskinäisestä kateudesta ja plagioinnista ks. *Grafton & Jardine* 1986, 64-67.

- [5] E. R. Dodds (1893–1979), joka tunnetaan erityisesti teoksesta *The Greeks and the Irrational*, oli monin tavoin muutenkin kiinnostunut kääntämisestä ja auttoi runoilija Louis MacNeiceä tämän kääntäessä Aiskhyloksen Agamemnonia, ks. *Lloyd-Jones* 1982a, 287-294.
- [6] Lattimoren käännöksistä ks. myös *Lloyd-Jones* 1982b, 140-142; *Steiner* 1992, 330-331, 420-421 puolestaan esittää kritiikkiä.
- [7] Kysymystä monimutkaistaa tietysti se, että kirjailija on voinut alunperin käyttää arkaisoivaa tyyliä (esimerkiksi Aino Kallas) tai hänen teoksensa sisältää arkaisoivia jaksoja; Homeroksen eeposten kaltaiset teokset ovat luonnollisesti myös hankalia tässä suhteessa.
- [8] Irlantilaisten kääntäjien joukkoon kuului myös Stephen MacKenna, ks. *Lloyd-Jones* 1982a, 286.
- [9] Antiikin runouden tulkinta- ja käännös- vaikeuksista, jotka syntyvät ajallisesta etäisyydestä ja ideologisista ja maailmankatsomuksellisista eroista antiikin ja nykypäivän välillä, ks. myös Lefkowitz 1972.

KIRJALLISUUTTA

Alla on lueteltu sekä klassisten kielten että antiikin teosten käännösten merkitystä eri aikoina käsittelevää kirjallisuutta. Yksittäisiä antiikin käännöksiä koskevaa tutkimuskirjallisuutta ei ole mainittu.

- Bloom, Harold (1994): *The Western Canon: The Books and School of the Ages*. New York: Harcourt Brace & Company.
- Farrell, Joseph (2001): *Latin Language and Latin Culture from ancient to modern times*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Frow, John (1986): *Marxism and Literary History*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Goethe, Johann Wolfgang von (1965): *Tarua ja totta. Valitut teokset III*. Suomentanut J. A. Hollo. Helsinki: Otava.
- Grafton, Anthony – Jardine, Lisa (1986): *From Humanism to Humanities. Education and the Liberal Arts in Fifteenth-Century Europe*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Hanson, Victor Davis – Heath, John (1999): *Who Killed Homer? The Demise of Classical Education and the Recovery of Greek Wisdom*. New York: Free Press/Simon and Schuster.

- Highet, Gilbert (1957): *The Classical Tradition. Greek and Roman Influences on Western Literature*. Oxford: Oxford University Press.
- Hölderlin, Friedrich (2001): *Huomautuksia Sofokleen kääntämisestä*. Toimittanut ja suomentanut Esa Kirkkopelto. Helsinki: Loki-Kirjat.
- Janson, Tore (2002): *Latin. Kulturen, historien, språk*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Kaimio, Maarit – Oksala, Teivas – Riikonen, H. K. (1998): *Antiikin kirjallisuus ja sen perintö*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Kajanto, Iiro (s.a.): *Latina, kreikka ja klassinen humanismi Suomessa keskiajalta vuoteen 1928*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kenney, E. J. (1974): *The Classical Text. Aspects of Editing in the Age of the Printed Book*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Klinge, Matti (1991): *Romanus sum. Kirjoituksia Euroopasta*. Helsinki: Otava.
- Klinge, Matti (1999): *Fin de siècle. Päivökirjastani 1999*. Helsinki: Otava.
- Lefkowitz, Mary R. (1972): "Cultural Conventions and the Persistence of Mistranslation". *The Classical Journal*. Vol. 68/no 1, 1972. S. 31-38.
- Lindberg, Bo (1993): *Europa och latinet*. Stockholm: Natur och kultur.
- Lindberg, Bo (1997): *Latina ja Eurooppa*. Suomeksi toimittanut Osmo Pekonen, viimeisen luvun kirjoittanut Teivas Oksala. Jyväskylä: Ateena.
- Lloyd-Jones, Hugh (1982a): *Blood for the Ghosts. Classical Influences in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. London: Duckworth.
- Lloyd-Jones, Hugh (1982b): *Classical Survivals. The Classics in the Modern World*. London: Duckworth.
- Montaigne, Michel de (1990): *Tutkielmia. Valikoima*. Suomentanut Edwin Hagfors. 2.p. Hämeenlinna: Karisto.
- Parrinder, Patrick (1999): "Ancients and moderns: literature and the 'Western Canon'". Teoksessa *The Uses and Abuses of Antiquity*. Edited by Michael Biddiss and Maria Wyke. Bern: Peter Lang. S. 263-278.
- Riikonen, H. K. (2002a): "Jälkisanana: Pentti Saarikoski antiikin kirjallisuuden suomentajana". Teoksessa Pentti Saarikoski, *Antiikin runoutta ja draamaa. Suomennoksia*. Toimittanut ja jälkisanan kirjoittanut H. K. Riikonen. Helsinki: Otava. S. 247-267.
- Riikonen, H. K. (2002b): "Saarikosken käännös ja Bérardin editio". Teoksessa *Homeros, Odysseia*. Suomentanut Pentti Saarikoski. Saatesanat kirjoittanut Hannu Riikonen. Helsinki: Otava. S. 303-307.

- Robinson, Douglas (1997): *Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche*. Manchester, UK: St. Jerome Publishing.
- Samuel, Raphael (1994): *Theatres of Memory. Volume 1: Past and Present in Contemporary Culture*. London: Verso.
- Steiner, George (1992): *After Babel. Aspects of Language and Translation*. Second Edition. Oxford: Oxford University Press.
- Tengström, Emin (1973): *Latinet i Sverige. Om bruket av latin bland klerker och scholares, diplomater och poeter, lärdomsfolk och vältalare*. Lund: Bonniers.
- Venuti, Lawrence (1995): *The Translator's Invisibility. A History of Translation*. London and New York: Routledge.
- Waquet, Françoise (1998): *Latin, ou l'empire d'un signe XVIe – XXe siècle*. Paris: Albin Michel.
- Waquet, Françoise (2001): *Latin, or, the empire of a sign. From the sixteenth to the twentieth centuries*. Transl. by John Howe. London: Verso.
- Weltliteratur (1992): *Weltliteratur. Die Lust am Übersetzen im Jahrhundert Goethes*. Hrsg. Reinhard Tgahrt. Marbacher Kataloge 37. Deutsche Schillergesellschaft, 1982.
- Wilson, N. G. (1992): *From Byzantium to Italy. Greek Studies in the Italian Renaissance*. London: Duckworth.
- Kirjoittaja on yleisen kirjallisuustieteen professori Helsingin yliopistossa. Kirjoitus perustuu esitelmään Tieteen päivillä 8.–12.1.2003.*